

ЛЕЎ МІХАЙЛАВІЧ ШАКУН

(1926–1996)

Заслужаны работнік вышэйшай школы, удзельнік партызанскага руху на Міншчыне, доктар філалагічных навук, прафесар Леў Міхайлавіч Шакун на працягу 26 гадоў (1966–1992) загадваў кафедрай беларускай мовы БДУ, якая пры ім стала важнейшым навуковым і вучэбна-метадычным цэнтрам даследавання праблем беларусістыкі. Ім апублікавана каля 150 работ, падрыхтаваны 22 кандыдаты і 1 доктар філалагічных навук.

Галоўным аб'ектам навуковых даследаванняў Л.М. Шакуна была гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Напісаныя ім фундаментальныя працы таго часу «Станаўленне і развіццё беларускай літаратурнай мовы» (1959), «Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы» (1960), «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (1963, 1984, 2-е выданне ў 1986 г. удастоена Дзяржаўнай прэміі БССР) на доўгія гады прадвызначылі развіццё і распрацоўку многіх мовазнаўчых курсаў у ВУН краіны, падрыхтоўку дапаможнікаў, школьных падручнікаў.

Паралельна з вывучэннем гісторыі беларускай мовы ад старажытнасці да нашых дзён Л.М. Шакун займаўся і гісторыяй беларускага мовазнаўства, стварыўшы вучэбны дапаможнік «Гісторыя беларускага мовазнаўства» (1995), пытаннямі марфемікі і словаўтварэння сучаснай беларускай мовы, падрыхтаваўшы такія грунтоўныя працы, як «Словаўтварэнне» (1978) і «Марфемны слоўнік беларускай мовы» (1975, 1989; у сааўт. з А.М. Бардовічам).

Л.М. Шакун ніколі не імкнуўся да высокіх колькасных паказчыкаў – кожная яго праца была вынікам сур'ёзнага навуковага пошуку, падмацаванага шырокімі прафесійнымі ведамі і ўменнямі, невычэрпнай працавітасцю і дысцыплінаванасцю.

Публікуемы артыкул напісаны Л.М. Шакуном у пару росквіту яго філалагічнага таленту, ён стаў грунтоўнай высновай для далейшага даследавання гісторыі беларускай мовы і не страціў свайго навуковага значэння да нашых дзён.

М.Р. Прыгодзіч

Л.М. ШАКУН

ПОМНІКІ ДЗЕЛАВОЙ ПІСЬМЕННАСЦІ ЯК КРЫНІЦЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

У працах дарэвалюцыйных і асабліва савецкіх моваведаў неаднаразова падкрэслівалася першаступеннае значэнне розных дзелавых пісьмовых помнікаў, у тым ліку і грамат, для гісторыі мовы, у прыватнасці гістарычнай фанетыкі і граматыкі, а таксама гістарычнай лексікалогіі. Важнасць гэтых крыніц, як адзначаюць даследчыкі, заключаецца ў тым, што дзелавыя помнікі ў параўнанні з помнікамі іншых жанраў старажытнай пісьменнасці намнога паўней адлюстравалі рысы жывой гаворкі сваёй эпохі.

Такі погляд на помнікі дзелавой пісьменнасці як на крыніцы гісторыі мовы ў яе народна-гутарковай форме трывала ўвайшоў у розныя падручнікі і дапаможнікі па курсу гістарычнай граматыкі, у асобныя лінгвістычныя манаграфіі і іншыя працы. Ён стаў, па сутнасці, агульнапрынятым і да апошняга часу нікім сур'ёзна не аспрэчваўся (рознагалоссі сярод даследчыкаў выклікала хіба толькі тое, якім крыніцам аддаць перавагу – увогуле творах пісьменнасці, пачынаючы ад самых ранніх помнікаў і канчаючы навейшай літаратурай, ці вуснай гаворцы ва ўсіх яе адгалінаваннях, сацыяльных і тэрытарыяльных).

Аднак думкі адносна значэння дзелавых помнікаў істотна разыходзяцца, калі гутарка пачынаецца пра гісторыю літаратурнай мовы.

Ужо ў дарэвалюцыйным мовазнаўстве стала складвацца традыцыя лічыць дзелавыя помнікі – перш за ўсё на падставе іх прызначэння – *нелітаратурнымі*; яны не ўключаюцца ў гісторыю літаратуры, іх значэнне як крыніц для вывучэння гістарычнага развіцця літаратурнай мовы нярэдка адмаўляецца.

Каб быць бліжэй да гісторыі беларускай літаратурнай мовы, спашлёмся на працы акад. Я.Ф. Карскага – буйнейшага гісторыка культуры, мовы і літаратуры беларускага народа, заснавальніка беларускай філалогіі.

Увагу Я.Ф. Карскага прыцягвалі поруч з іншымі таксама і помнікі дзелавой пісьменнасці. Вывучаючы гісторыю беларускай мовы, ён не толькі карыстаўся асобнымі фактамі, пачэрпнутымі з розных дзелавых помнікаў. Некаторыя яго працы спецыяльна прысвечаны разгляду дзелавых помнікаў, напрыклад, «Два древнейших русских документа главного архива Царства Польского в Варшаве», «Западнорусский ярлык хана Золотой орды Тохтамыша к польскому королю Ягайлу 1392–1398 гг.». Дзелавая пісьменнасць заўсёды з'яўлялася для даследчыка важнейшым матэрыялам пры рашэнні агульных пытанняў развіцця беларускай мовы ў старажытны перыяд.

Тым не менш у другой кнізе трэцяга тома манаграфіі «Белорусы», дзе даецца агульны разгляд старажытнай беларускай пісьменнасці, Я.Ф. Карскі палічыў неабходным зрабіць наступную заўвагу: «Граматы, акты і розныя іншыя старадаўнія дакументы не складаюць прадмета агляду і вывучэння ў працах, прысвечаных старажытнай пісьменнасці» (с. 116). Таму ён выключыў з агляду дзелавыя помнікі і, аналізуючы разнастайную па жанрах старажытную беларускую пісьменнасць, параўнаўча мала пра іх гаворыць.

Усё ж аўтар у гэтай кнізе поўнасцю не абмінае дзелавыя помнікі. Ён адзначае: «Адзін род юрыдычных твораў – судзебнікі, статуты, уставы – не можа быць абыдзены маўчаннем пры разглядзе ста-

* Упершыню апублікаваны ў кнізе: Лексікалогія і граматыка. Мн., 1969. С. 200–211.

рой заходнерускай пісьменнасці: занадта вялікае было значэнне такіх твораў у народным жыцці, ды і карысталіся яны вялікім распаўсюджаннем, асабліва пасля таго, як былі надрукаваны, прытым неаднаразова» (с. 117). Тут жа Я.Ф. Карскі разглядае такі юрыдычны помнік, як «Літоўскі статут», які, на яго думку, займае важнае месца ў агульнай спадчыне старажытнай беларускай літаратуры.

Гэтым самым прызнаецца, хоць і ўскосна, той факт, што гісторык беларускай літаратуры не можа поўнацэнна ігнараваць дзелавую пісьменнасць.

Да такога вываду прыходзілі і некаторыя іншыя даследчыкі. Выдатны гісторык рускай літаратуры акад. А.С. Арлоў адзначаў, што «і помнікі нелітаратурнага прызначэння *можна* вывучаць у інтарэсах літаратуразнаўства» (Орлов 1937, 11). Ужо зусім нядаўна прыблізна ў такім жа духу выказаўся акад. В.У. Вінаградаў. Развіваючы ўласную канцэпцыю паняцця літаратурнай мовы і яе крыніц у дачыненні да старажытных часоў, ён указаў, што гісторыя рускай літаратурнай мовы не можа быць адарвана ад гісторыі рускай пісьмовай гаворкі, якая адлюстравалася ў дзелавых помніках (гл. Виноградов 1958, 79–80).

У савецкі час у працах некаторых моваведаў помнікі дзелавой пісьменнасці набылі значэнне важнейшых крыніц гісторыі літаратурнай мовы.

Вядома, напрыклад, што акад. С.П. Абнорскі сваю тэорыю аб рускім паходжанні старажытнарускай літаратурнай мовы ўпершыню выказаў у сувязі з разглядам «Русской правды» – буйнейшага дзелавога помніка эпохі Кіеўскай Русі (гл. Обнорский 1934, 749–776). Не закранаючы пытання аб гэтай тэорыі ўвогуле, падкрэслім, што выбар названага помніка для рашэння такой важнай і складанай праблемы, як паходжанне старажытнарускай літаратурнай мовы, – з’ява надзвычай характэрная.

С.П. Абнорскі «Русскую правду» разглядае як помнік *літаратурнай* мовы ў супрацьлегласць традыцыйным поглядам лічыць яго «нелітаратурным» (такога погляду прытрымліваліся, у прыватнасці, акад. А.А. Шахматаў і Я.Ф. Карскі). У пазнейшых працах С.П. Абнорскага гэты помнік дзелавой пісьменнасці не выключаўся з крыніц гісторыі рускай літаратурнай мовы (гл. Обнорский 1946, 9–31). Помнікі дзелавой пісьменнасці – безагаворачна або з некаторымі большымі ці меншымі агаворкамі – уключаюцца ў гісторыю рускай літаратурнай мовы А.І. Яфімавым, В.Д. Левіным, Н.А. Мяшчэрскім і інш.

Аналізуюцца помнікі дзелавой пісьменнасці і ў нядаўна апублікаванай кнізе А.І. Жураўскага «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (гл. Жураўскі 1967 I, 21–23 і інш.), у агульных аглядах гісторыі ўкраінскай літаратурнай мовы (гл. Плющ 1958, 71–75).

Аднак нярэдка па-ранейшаму выказваюцца меркаванні не лічыць дзелавыя помнікі крыніцамі гісторыі літаратурнай мовы. Напрыклад, такой думкі прытрымліваецца В.У. Вінаградаў у дакладзе «Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского языка», зробленым на IV Міжнародным з’ездзе славістаў; з гэтага пункту гледжання крытыкавалася тэорыя С.П. Абнорскага аб паходжанні старажытнарускай літаратурнай мовы вядомымі замежнымі славістамі А. Мазонам і Б. Унбегаунам; не прызнаваў літаратурнай мову старажытнай беларускай і ўкраінскай дзелавой пісьменнасці А. Мартэль (гл. Martel 1938, 38–44). У некаторых сучасных працах па гісторыі рускай літаратурнай мовы адзначаны погляд на помнікі дзелавой пісьменнасці асабліва рашуча падтрымліваецца і развіваецца. <...>

Такім чынам, пытанне аб выкарыстанні помнікаў дзелавой пісьменнасці пры вивучэнні гісторыі літаратурных моў застаецца і па сённяшні дзень адкрытым і дыскутуецца. У савецкім мовазнаўстве існуе розны падыход да гэтых помнікаў: адны даследчыкі лічаць неабходным выкарыстоўваць іх у якасці важнейшых крыніц гісторыі літаратурных моў; другія катэгарычна супярэчаць гэтаму; трэція дапускаюць магчымасць карыстацца імі, але абмежавана – толькі некаторымі з іх і ў пэўных выпадках.

Адсутнасць сярод гісторыкаў літаратурных моў адзінства ў падыходзе да помнікаў дзелавой пісьменнасці тлумачыцца перш за ўсё той акалічнасцю, што сучасная навука яшчэ цвёрда не вызначыла змест тэрміна «літаратурная мова» ў прымяненні да розных гістарычных эпох. Невыпадкова, што ў выдадзенай у 1957 г. АН СССР брашуры «Вопросы советской науки. Проблема образования и развития литературных языков» разам з іншымі найбольш важнымі задачамі, намечанымі для вырашэння, была вылучана і такая, як «вызначэнне гістарычнай сутнасці з’явы, што завецца “літаратурная мова”» (с. 17). Хоць пасля таго з’явілася нямала работ, закранаючых у той ці іншай меры паняцце «літаратурная мова» як на матэрыяле сучаснай, так і папярэдніх эпох, яно, гэта паняцце, усё ж не набыло неабходнай акрэсленасці і адназначнасці. <...>

У апошні час, калі асабліва ўзрасла цікавасць да пытанняў гістарычнага вивучэння літаратурных моў, у сувязі з чым памножыліся спробы вызначыць змест паняцця «літаратурная мова» на розных этапах яе развіцця, часта звяртаецца ўвага на тое, што старажытная літаратурная мова не можа разглядацца з пункту гледжання тых патрабаванняў, якія ставяцца да сучаснай літаратурнай мовы. Так, у выступленні на IV Міжнародным з’ездзе славістаў у Маскве Б. Гаўранек адзначаў: «Мы не можам у пытанні літаратурных моў пераносіць сучаснае ў мінулае; мы павінны ўспрымаць старую літаратурную мову ў рамках тых задач, якія стаялі перад ёю тады і якія з часам, вядома ж, змяняюцца». Закранаючы пытанне аб спецыфіцы старажытнай літаратурнай мовы, ён, аднак, заўважыў, што

«запіс мовы мінулага не заўсёды раўняецца літаратурнай мове той эпохі. Мова з’яўляецца літаратурнай, калі яна ўвасабляе свае асобы, ёй уласцівыя задачы, і калі яна мае інтэрдыялектны характар (гэта значыць не тое, што яна зусім адарвана ад данага канкрэтнага дыялекту, але толькі карыстаецца ім)».

Інакш кажучы, неабходна ўлічваць функцыі, якія выконвае мова ў тым ці іншым відзе пісьменнасці, і тую апрацоўку, якую набывае яна ў пісьмовым выкарыстанні і якая адрознівае яе як літаратурную ад вусна-гутарковай мовы.

Ступень апрацоўкі як адзін з важнейшых крытэрыяў пры вызначэнні літаратурнай мовы вылучаецца на першы план многімі даследчыкамі. <...>

Звужэнне аб’ёму крыніц гісторыі літаратурных моў за кошт выключэння помнікаў дзелавай пісьменнасці робіцца па той прычыне, што «літаратурнасць» помніка вызначаецца перш за ўсё на падставе спецыфічнай *мастацкай* апрацоўкі мовы, на якой ён напісаны. Улічваюцца змест і прызначэнне помніка, але па-за ўвагай застаюцца грамадскія функцыі яго мовы. Разам з тым часта ў якасці літаратурнай мовы на ўсходнеславянскіх землях у старажытныя часы прызнаецца толькі стараславянская (старажытнаславянская, кніжнаславянская, царкоўнаславянская) мова, па паходжанню старажытнабалгарская. Калі паняцце «апрацаваная форма мовы» разумець шырэй, у яго гістарычнай зменлівасці, то можна будзе гаварыць і пра адпаведную апрацоўку мовы дзелавай пісьменнасці. Слушна заўважыў Б.А. Ларын: «Ёсць ці быў такі погляд, што з самага пачатку пісьменнасці і да новага часу дыялекты, гутарковая мова шырэй за ўсё, паўней за ўсё адлюстроўваліся ў дзелавай пісьменнасці, г. зн. у актах юрыдычных і палітычных. Аднак гэты погляд не дакладны, як і сцвярджэнне, што дзелавае пісьменнасць “старэйшай пары”, па мове чыста руская, не мае ніякіх стараславянскіх элементаў. Гэта канцэпцыя ўпускае з-пад увагі і вялікую агульнаславянскую культурную ролю стараславянскай мовы, якая пранікла ва ўсе жанры пісьменнасці з X ст., і старажытныя традыцыі прававога і дыпламатычнага жанраў, адрозніваючыя склад іх мовы ад звычайнай размоўнай гаворкі». Праўда, Б.А. Ларын пры гэтым зрабіў агаворку наконт адсутнасці адзінства ў мове дзелавай пісьменнасці: «Адзінства мовы дзелавай пісьменнасці толькі паступова стваралася намаганнямі княжых дзякоў, якія імкнуліся вызваліцца ад прыкметных дыялектызмаў і выпрацаваць фармуляр актаў, найбольш зразумелы для народаў Кіеўскай Русі». Гэта адзінства, як лічыў даследчык у адносінах да гісторыі рускай пісьменнасці, узмацняецца – ужо на Русі Маскоўскай – толькі з XV–XVI ст. Але ў дачыненні да эпохі Кіеўскай Русі ім адмаўляецца моўнае адзінства і ў іншых выпадках. Так, ён адзначае: «Адзінай і агульнанароднай гутарковай мовы ў Кіеўскай Русі X–XII стст. не было, як і не было і адзінай пісьмовай мовы, ды і не магло быць... Неаспрэчным было толькі адзінства царкоўнакніжнай стараславянскай мовы на Русі» (Ларін 1961, 29).

Як бы там ні было, але Б.А. Ларын тут жа гаворыць пра «фанетычную і граматычную нармалізацыю» мовы дзелавай помнікаў, сцвярджаючы тым самым факт пэўнай яе апрацоўкі.

У працах іншых гісторыкаў рускай літаратурнай мовы гэты момант яшчэ выразней падкрэсліваецца; прыводзяцца адпаведныя ілюстрацыі для яго доказу (гл. Бродская, Цаленчук 1957, 29–32; Ефимов 1967, 41–44, 51–52; Мещерский 1963).

Акрамя таго, нельга забываць і пра выключна важныя грамадскія функцыі дзелавай пісьменнасці на Русі, уплыў яе на іншыя жанры старажытнарускай пісьменнасці. Некаторыя даследчыкі перасцерагаюць ад пераўвельчэння гэтага ўплыву. Так, Ф.П. Філін адзначае: «Неабходна мець на ўвазе, што граматы, дагаворы, лісты і да т. п., як правіла, не прызначаліся для азнаямлення з імі пабочных асоб. Дзелавае дакументы не прызначаліся для чытання іх «шырокай публікай», яны не былі літаратурай, таму іх уздзеянне на нормы літаратурнай мовы, якая складалася і развівалася, было абмежаваным» (ВЯ, 1960, № 3, с. 42). Аднак бясспрэчна, што дзелавае пісьменнасць пры ўсёй сваёй стэрэатыпнасці і аднастайнасці аказвала вялікі ўплыў на развіццё старажытнарускай літаратуры, папайняючы яе жанры, асвятляючы яе мову, уводзячы ў літаратуру новыя тэмы, дапамагаючы збліжэнню яе з рэчаіснасцю.

Яшчэ большае значэнне набывае дзелавае пісьменнасць у пазнейшыя часы. Як адзначае В.У. Вінаградаў у адносінах да гісторыі рускай літаратурнай мовы, «з XV ст., і асабліва ў XVI і XVII ст., усё ўзмацняюцца працэсы літаратурна-моўнай апрацоўкі розных форм прыказна-дзелавай гаворкі, і дзелавае гаворка, па крайняй меры ў пэўнай частцы сваіх жанраў, ужо выступае як адзін з важнейшых і актыўных стыляў народна-літаратурнага тыпу мовы. Разам з тым усё ўзрастае роля гэтага дзелавага стылю ў мове мастацкай літаратуры. Акрамя таго, з пашырэннем круга вытворчасцей і рамястваў, з развіццём тэхнікі і культуры ўсё пашыраюцца функцыі дзелавай гаворкі» (Виноградов 1958, 95). У сувязі з гэтым, зразумела, намнога павялічваецца і каштоўнасць дзелавай помнікаў як крыніц гісторыі літаратурных моў. Асабліва гэта адносіцца да беларускай літаратурнай мовы, якая складаецца на працягу XIV–XVI ст.

Захавалася надзвычай многа помнікаў дзелавай пісьменнасці, напісаных на мове, у большай ці меншай меры звязанай з жывой гаворкай беларускага народа.

Дзелавае пісьменнасць на беларускай мове – вельмі багатая ў колькасных адносінах і разнастайная па прызначэнню і зместу, паколькі літаратурна-пісьмовая мова беларускага народа фактычна выконвала дзяржаўныя функцыі ў Вялікім Княстве Літоўскім, з’яўлялася мовай яго канцылярый, устаноў,

справаводства і заканадаўства, і на ёй на працягу XIV–XVII стст. вялася інтэнсіўная дзелавае перапіска, якая адлюстроўвала складаныя і самыя рознабаковыя сацыяльна-эканамічныя і палітычныя ўзаемаадносіны ўнутры дзяржавы і яе сувязі з іншымі дзяржавамі. Помнікі дзелавай пісьменнасці на беларускай мове выходзілі з канцылярыі вялікага князя літоўскага, ствараліся ў розных шматлікіх дзяржаўных установах урадавымі пісарамі, а таксама прыватнымі асобамі. Яны ўзніклі ўсюды на агромністым абшары вялікай Літоўскай дзяржавы: у Вільні і Троках, у Менску і Магілёве, Бярэсці і Мсціслаўлі, Слоніме і Новагарадку, нават пры двары польскага караля ў Кракаве, калі дакумент адрасоўваўся ў Літву, не гаворачы ўжо пра тое, што і на поўдні, г. зн. і на Украіне, пісцы, у частых выпадках літоўскія ўраднікі-беларусы, імкнуліся прытрымлівацца афіцыйнага, беларускага, пісьма, нярэдка з-за гэтага ахвяруючы асобнымі фанетычнымі, граматычнымі, а часам і лексічнымі з’явамі жывой украінскай мовы (гл. Жилко 1962, 104). Беларускія моўныя рысы, як адзначаюць даследчыкі, сустракаюцца нават у помніках малдаўскай дзелавай пісьменнасці XIV–XVI стст., напісанай «паруску» (гл. Антошин 1962 VIII, 18–20).

Прыведзены Я.Ф. Карскім спіс важнейшых дзелавых помнікаў і іх пазнейшых перадрукоўак, які займае некалькі старонак у манаграфіі «Белорусы», далёка не вычэрпвае ўсяго багацця гэтага віду старажытнай беларускай пісьменнасці (гл. Карский 1903, 349–368). Яны раскіданы па шматлікіх кнігасховішчах і архівах; толькі невялікая іх частка выдадзена ў спецыяльных зборніках і іншых выданнях і дзякуючы гэтаму стала даступнай для шырокага кола даследчыкаў.

Сярод гэтай разнастайнай па характару пісьмовай спадчыны – грамат, актаў, позваў, запісаў, укладанняў, падараванняў, наданняў, прывілеяў, дагавораў, уставаў, законаў і г. д. – не ўсе помнікі аднолькава каштоўныя ў сувязі з рознай ступенню апрацоўкі іх мовы. Адны з іх, асабліва тыя, якія створаны ў цэнтрах Літоўскай дзяржавы (Вільні, Троках, Менску, Гародні і іншых буйных для свайго часу гарадах), вызначаюцца больш дасканалай апрацоўкай мовы ў параўнанні з тымі помнікамі, якія пісаліся правінцыяльнымі пісарамі ў менш вядомых гарадах і зусім глухіх мястэчках, хоць і правінцыяльны пісар імкнуўся пісаць ясна, дакладна і прытрымліваўся як мог пэўных правіл і традыцый. <...>

Не аднолькавы таксама аб’ём і змест дзелавых помнікаў, сярод якіх трапляюцца невялічкія запісы, нярэдка шаблонныя, трафарэтныя па форме і аднастайныя з боку мовы, з пэўнымі адхіленнямі ад агульнапрынятых пісьмовых канонаў, і такія важныя творы старажытнага заканадаўства і юрыспрудэнцыі, як статуты, уставы, трыбуналы, міжнародныя дагаворы, дакументы вярхоўных улад і г. д., часткова нават друкаваныя, складаныя па зместу, напісаныя адукаванымі людзьмі на мове, апрацаванай параўнаўча дасканала.

Лепшыя помнікі беларускай дзелавай пісьменнасці не маглі не аказаць уплыву на выпрацоўку і замацаванне норм старабеларускай літаратурнай мовы, наколькі ўвогуле можна гаварыць пра іх у дачыненні да старажытнай пары як пра нешта ўстойлівае, упарадкаванае, агульнаабавязковае. Праз дзелаваю пісьменнасць старабеларуская літаратурная мова папайнялася разнастайнымі грамадска-палітычнымі, дзяржаўнымі і юрыдычна-адміністрацыйнымі тэрмінамі і іншымі спецыфічнымі сродкамі літаратурнага выражэння. Трывала абапіраючыся на моватворчасць народа, шматлікія пісары ўводзілі ў літаратурны ўжытак жывыя фанетычныя і граматычныя рысы, лексіку рэальнага штодзённага жыцця. Іменна найперш у практыцы дзелавай перапіскі і заканадаўства выпрацоўваліся і акрэсліваліся характэрныя асаблівасці старабеларускай літаратурнай мовы, заснаваныя на выкарыстанні зберажоных пісьмовых традыцый і рыс жывой гаворкі беларускага народа.

Не без падстаў у працах многіх моваведаў, дарэвалюцыйных і савецкіх, адзначалася, што беларуская (ці, паводле дарэвалюцыйнай тэрміналогіі, «заходнеруская») літаратурная мова старажытнай пары як своеасаблівая з’ява ў гісторыі ўсходніх славян выпрацоўвалася і складалася пераважна ў разнастайнай па прызначэнню і зместу дзелавай пісьменнасці. Выказаная некаторымі вучонымі яшчэ ў першай палове XIX ст., гэта думка затым развівалася і ўдакладнялася Я.Ф. Карскім (гл. Карский 1892, 4–13). У наш час падтрымалі яе, між іншым, В.У. Вінаградаў (гл. Виноградов 1938, 21–22), даследчык гісторыі беларускай літаратурнай мовы А.І. Жураўскі (гл. Жураўскі 1967, 262–263).

Таксама і ўкраінскія вучоныя выказваюць такую ж думку аб значэнні дзелавай пісьменнасці ў адносінах да гісторыі старой украінскай літаратурнай мовы.

Тут трэба падкрэсліць, што мова дзелавай пісьменнасці ў сваіх характэрных рысах не адасаблялася ў сістэме іншых функцыянальных разнавіднасцей старабеларускай літаратурнай мовы. Ужо Я.Ф. Карскі ўказваў, што творы, арыгінальныя і перакладныя, самых разнастайных жанраў старажытнай беларускай літаратуры пісаліся, па сутнасці, на той жа мове, што і розныя юрыдычныя і дзелавыя помнікі (гл. Карский 1896, 7–8). У помніках беларускай літаратуры XV–XVII ст. нярэдка цытуюцца асобныя дакументы; апошнія па сваіх моўна-структурных рысах арганічна зліваюцца з тымі ці іншымі творами, хоць стылістычная своеасаблівасць гэтых цытат адчуваецца даволі выразна на агульным фоне. Як адзначаецца ў сучаснай навуковай літаратуры, «дзелавае пісьменнасць не знаходзілася ў баку ад агульнага працэсу развіцця старажытнай беларускай пісьменнасці, яна ўвесь час абсарбіравала ўсе тыя дасягненні, якія адначасова замацоўваліся ў іншых жанрах старажытнай пісьменнасці (гл. Жураўскі 1967, 57).

Са сказанага вынікае, што ў лік пісьмовых крыніц гісторыі беларускай літаратурнай мовы нельга не ўключаць і дзелаў помнікаў, хоць, зразумела, адносіцца да іх трэба дыферэнцыравана, як і ўвогуле да помнікаў усіх жанраў старажытнай пісьменнасці.

ЛІТАРАТУРА

- Антошин С.Н. Напластования в славянском языке молдавской деловой письменности XIV–XV веков // Тр. Таганрог. пед. ин-та. 1962. Т. 8. С. 18–20.
- Бродская В.Б., Цаленчук С.О. История русского литературного языка. Львов, 1957. Ч. 1.
- Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв. 2-е изд. М., 1938. С. 21–22.
- Виноградов В.В. Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка (доклад на IV Міжнародным з'ездзе славістаў). М., 1958. С. 79–80.
- Ефимов А.И. История русского литературного языка. М., 1967.
- Жилко Ф.Т. Некоторые особенности развития украинского национального языка // Вопросы образования восточнославянских национальных языков. М., 1962.
- Жураўскі А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1967. Т. 1.
- Карский Е.Ф. К вопросу о разработке старого западнорусского наречия. Библиографический очерк // Тр. Виленского отд-ния Моск. предварительного комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда. Вильна, 1892. Отд. III. С. 4–13.
- Карский Е.Ф. Западнорусские переводы псалтири в XV–XVII веках. Варшава, 1896.
- Карский Е.Ф. Белорусы. I. Введение в изучение языка и народной словесности. Варшава, 1903.
- Ларин Б.А. Разговорный язык Московской Руси // Начальный этап формирования русского национального языка. Л., 1961.
- Мещерский Н.А. Существовал ли «эпистолярный стиль» в Древней Руси? // Вопросы теории и истории языка... Л., 1963.
- Обнорский С.П. «Русская правда» как памятник русского литературного языка // Изв. АН СССР. Отд-ние общественных наук. 1934. № 40. С. 749–776.
- Обнорский С.П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. М., 1946.
- Орлов А.С. Древняя русская литература XI–XVI вв. М., 1937.
- Плющ П.П. Нариси з історії української мови. Київ, 1958.
- Плющ П.П. Русская «простая мова» на Украине в XVI–XVIII веках // Начальный этап формирования русского национального языка. Л., 1961. С. 223–224.
- Martel A. La langue polonaise dans les pays ruthenes, Ukraine et Russie Blanche. Lille, 1938. С. 38–44.

*Публікацыю падрыхтаваў
М.Р. Прыгодзіч,
кафедра гісторыі беларускай мовы*